

Луганський обласний краєзнавчий музей

ТРАГЕДІЯ УКРАЇНСЬКОГО 37-ГО, 38-ГО...

Старобільськ – 2018

Методичні рекомендації містять інформацію щодо подій Великого терору в Україні у 1937-1938 рр., надається історична довідка, матеріали, що висвітлюють перебіг масових репресій на Донбасі, рекомендована література, додатки.

Для наукових співробітників музеїв, викладачів історії, студентів, учнів 10-11 класів.

Ухвалено до друку наково – методичною радою Луганського обласного краєзнавчого музею. Протокол № 1 від 05.01.2018 р.

Відповідальний: Мілованова О.В., директор Луганського обласного краєзнавчого музею

Автор: Мартиненко М.С., завідувач науково-методичного сектору Луганського обласного краєзнавчого музею

Адреса: Луганський обласний краєзнавчий музей
92700, м. Старобільськ, вул. Гімназична, 53
тел./факс: /06461/-2-37-76
e-mail: Lokm_stb@ukr.net

ЗМІСТ

Вступ.....	4
Розділ I. Історична довідка.....	5
Розділ II. Реабілітація жертв.....	7
Розділ III. Масові репресії на Донбасі 1937-1938 років.....	9
Література.....	27
Додатки.....	29

ВСТУП

“Великий терор” – масштабна кампанія масових репресій громадян, що була розгорнута в СРСР у 1937–1938 рр. з ініціативи керівництва СРСР й особисто Йосипа Сталіна для ліквідації реальних і потенційних політичних опонентів, залякування населення, зміни національної та соціальної структури суспільства. Наслідками комуністичного терору в Україні стало знищення політичної, мистецької та наукової еліти, деформація суспільних зв’язків, руйнування традиційних ціннісних орієнтацій, поширення суспільної депресії й денаціоналізація.

Розділ І.

ІСТОРИЧНА ДОВІДКА

За період “Великого терору” на території УРСР, за оцінками істориків, було засуджено 198918 осіб, з яких близько двох третин – до розстрілу. Решту було відправлено до в’язниць та таборів (інші заходи покарання охоплювали менше 1 %, звільнено було тільки 0,3 %).

Масові репресивні операції у 1937–1938 рр., за задумом Й. Сталіна, мали завершити двадцятилітню боротьбу з “соціально-ворожими елементами”, упокорити населення шляхом масового терору, утвердити авторитарний стиль керівництва та здійснити “кадрову революцію”. Підставою для розгортання терору була теза Й. Сталіна про загострення класової боротьби в міру успіхів соціалістичного будівництва.

Офіційно початком “Великого терору” став оперативний наказ НКВД СРСР № 00447 “Про репресування колишніх куркулів, карних злочинців та інших антирадянських елементів” від 30 липня 1937 р., затверджений політбюро ЦК ВКП(б) 31 липня 1937 р. Проте наявні документи НКВД (накази, листування, телеграфи) свідчать, що масові репресії готувалися заздалегідь, а наказом їх лише формалізували.

Наказом № 00447 запроваджувалися ліміти (плани) на покарання громадян. Вироки за I-ю категорією означали “розстріл”, за II-ю категорією – на ув’язнення в таборах ГУЛАГ (рос: Главное управление лагерей) НКВД СРСР. Якщо первинний ліміт для УРСР за I категорією становив 26150 осіб, то у січні 1938 р. він був збільшений до 83122 осіб. Із проханням про додаткові ліміти в Москву неодноразово зверталися наркоми внутрішніх справ УРСР Ізраїль Леплевський та Олександр Успенський.

Ще до початку дії оперативного наказу № 00447 особливу увагу було звернено на “чистку” партійних лав та органів безпеки, що мало забезпечити надалі беззастережне виконання репресивних директив центру. А вже у червні 1937 р. розпочались масові арешти. 10 липня 1937 р. політбюро ЦК КП(б)У розіслало по областях УРСР вказівку про формування позасудового репресивного органу – обласних “трійок”, створених для спрощення процедури засудження. До складу

трійки зазвичай входили начальник обласного НКВД (голова), обласний прокурор та перший секретар обласного або республіканського комітету ВКП(б). Існування “трійок” та інших позасудових репресивних органів повністю суперечило радянському законодавству, у тому числі Конституції 1936 р.

Заарештований був фактично позбавлений права на захист (на адвоката) чи оскарження вироку. Слідчі психологічним знуцанням і нелюдськими тортурами “вбивали” з арештованих потрібні зізнання. В 1937 р. дозвіл на застосування методів «фізичного впливу на підозрюваних» (тобто тортур) було дано на найвищому рівні ЦК ВКП (б). Випадки неправомірного засудження вважались цілком припустимими і виправдовувалась прислів'ям “ліс рубають – тріски летять”.

Часи “Великого терору” у масовій свідомості населення СРСР позначені тотальним страхом та недовірою. Нічні арешти сусідів, підозри колег на роботі, друзів, родичів, пошук шпигунів та шкідників, острах доносів та обов'язок публічно таврувати ворогів народу були повсякденними. Особа могла написати донос на колег, остерігаючись, що ті донесуть на неї першими. Це стало типовим засобом вирішення особистих конфліктів із керівництвом, викладачами, родичами тощо.

Розіграні за сценарієм показові процеси проти керівників/очільників партійних та державних осередків у 1937-1938 рр. передбачали не лише усунення чи маргіналізацію рештків старої еліти, але також здійснення впливу на нових висуванців та суспільство загалом. Участь у цих показових процесах мала засвідчити політичну й ідеологічну лояльність, послух волі вождя, визнання терористичних методів державного керівництва.

“Великий терор” згорнули за вказівкою вищого партійно-радянського керівництва. 17 листопада 1938 р. ЦК ВКП(б) і Раднарком СРСР ухвалили постанову “Про арешти, прокурорський нагляд і провадження слідства”, якою “орієнтували правоохоронні органи на припинення “великої чистки” та відновлення елементарної законності”. Наступним кроком стала фізична ліквідація безпосередніх організаторів і виконавців “Великого терору”.

Розділ II. РЕАБІЛІТАЦІЯ ЖЕРТВ

Незаконність “Великого терору” визнали ще за часів СРСР після смерті Й.Сталіна, коли в роки “відлиги” провели часткову реабілітацію репресованих. Реабілітаційні процеси другої половини 1950-х – початку 1960-х років мали обмежений характер.

Більшість громадян, засуджених за політичними звинуваченнями, не отримали повної реабілітації, а їхні права не були повністю відновлені.

У 1991 році, в останні місяці існування УРСР, було ухвалено Закон “Про реабілітацію жертв політичних репресій на Україні”. У ньому вперше в Україні законодавчо засудили і відмежувалися від політичних репресій як методу керування суспільством. Але оскільки цей закон ухвалювався ще в УРСР, то певна частина цих репресій, навіть вчинених позасудовими органами, все ще визначалася “обґрунтованими”. Відповідно до вимог Закону органами прокуратури та судами впродовж 1991–2001 років було реабілітовано 248 тис. 810 громадян, відмовлено в реабілітації – 117 тисячам 243 особам.

У 2015 році Україна засудила злочини комуністичного тоталітарного режиму Законом “Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганд їхньої символіки”. Законопроект було розроблено Українським інститутом національної пам’яті спільно із народними депутатами України, громадськістю та експертами Реанімаційного пакету реформ.

Наступний крок – вдосконалення законодавства про реабілітацію. Цього року у Верховній Раді України схвалено в першому читанні розроблений Українським інститутом національної пам’яті спільно з народними депутатами проект Закону України “Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення процедури реабілітації жертв репресій комуністичного тоталітарного режиму 1917-1991 років” (№ 6574 від 09.06.2017). Законопроект суттєво розширює коло осіб, які підпадають під реабілітацію. Зокрема, в ньому прописана автоматична реабілітація осіб, які були покарані позасудовими органами, право на реабілітацію

отримують ті, хто зі зброєю в руках боровся за незалежність України, був ув'язнений, примусово поміщений у психіатричний заклад, трудову армію, позбавлений майна через “експропріацію” чи “розкуркулення”, або ж депортований за національною ознакою.

Розділ III.

МАСОВІ РЕПРЕСІЇ НА ДОНБАСІ 1937-1938 рр.

Відповідно зміцнюється тенденція до сталого ужорсточення репресивної діяльності, тим більше, що вище керівництво радянської України було оновлене і активно дискредитувало діяльність попереднього. На останнє списали і так звані “продовольчі труднощі”, і прориви на виробництві, і тимчасові перемоги класового ворога – українських і польських буржуазних націоналістів. Знесиленою Голодомором Україною загалом, Донбасом зокрема, поширювалася добре зрежисована вакханалія погрому. Першими її жертвами стали молоді літератори, що гуртувалися навколо журналу “Литературный Донбасс”. Спецоперація знищила під корінь не лише перші паростки літературного українського слова в осерді промислового Донбасу, а й цілий культурний пласт, який сформувався тут упродовж 20-х рр. під дією гасел пролетарської революції. Наслідки цієї репресивної акції стосовно перспектив етнокультурного розвитку Донбасу повнотою не оцінені й досі. Варто лише зауважити, що знищуючи ентузіастівпролеткульту – плоть від плоті пролетаріату, влада виявила реальну сутність більшовизму. Про міру морального потрясіння фігурантів справи можна лишень здогадуватися: варто лише почитати протоколи допитів, аби зрозуміти – за цією межею правди в радянській державі годі було шукати, найвідданіші й найпослідовніші “революціонери культури” в чекістських катівнях втрачали логічну канву, не спроможні були знайти опертя для власної душі. Каялися в умоглядних гріхах і не розуміли, як таке може відбуватися.

Яскравим свідченням тогочасних подій є показання редактора журналу “Литературный Донбасс” **Григорія Баглюка**, датовані 17 листопада 1933 р.: *“... Не стану стверджувати, що робота моя була безпомилковою. Доволі складна ділянка. Література вимагала певного часу для того, аби оволодіти нею. І, звичайно, помилки, неминучі в роботі, були. Про них я писав неодноразово і ніколи не замовчував і виправляв, як говориться, по ходу. З усіх своїх помилок основними вважаю наступні.*

Перше - це, що я лишився на керівній роботі замість того, щоби показати відданість партії на скромнішій роботі. На жаль, я зрозумів це надто пізно. Кілька

разів я ставив перед відповідними партійними організаціями питання про моє звільнення і був, нарешті, звільнений арештом ДПУ.

Друга помилка, що має значення не лише для мене особисто - це та, що, керуючи органами друку, я часто судив про людей лише з точки зору тієї продукції, яку вони видавали. Тому зараз не можу поручитися за всі 7-8 десятків початківців, які групувалися навколо журналу. Проте, основний кістяк літературного руху, тим більше партійне його ядро, я вважаю здоровим, політичним і відданим партії. У своїй роботі, роблячи свою невелику справу, провадив партійну лінію. Проведення її не завжди проходило гладко, доводилося ї боротися за неї, і викривати, і ламати вільний і невільний опортунізм. В результаті цього я неодноразово піддавався нападкам, що переходили в цькування, коли люди, не маючи можливості протиставити себе принципово правильній лінії, переходили до методу дискредитації мене, користуючись минулими моїми помилками. По усіх питаннях, які ставилися мені, я давав вичерпні пояснення і на єдине питання не можу відповісти – зізнатися в антипартійній роботі. Не можу відповісти тому, що шляхом подолання своїх попередніх помилок, шляхом усвідомленого ставлення до них я вчуся мислити по-комуністичному і жодних антипартійних діянь за собою не знаю.

Якщо ж мені буде показано, що діяння, які я вважав партійними, не є такими, я прошу вказати мені на них. І якщо вони будуть показані, я сам приговорю себе. На це у мене вистачить і партійної совісті, і партійної мужності”.

Власне, покази одного з найбільш помітних донбасівських літераторів є типовим маркером масової свідомості партійців, найбільшприкметними особливостями якої були: стирання меж індивідуального і партійного інтересів; знищення власне особистості (“я виступив як письменник, пророк і публіцист, звичайно, в міру своїх здібностей, і жодного разу мене не звинувачували в порушенні партійної лінії”); перетворення всіх сфер діяльності людини, зокрема й творчості, на механічний виробничий процес (літературні твори іменуються не інакше як продукція); вибудовування власної позиції в системі координат корпоративної етики і моралі; декларування готовності до непримиренної боротьби з інакомисленням і жертвності в разі, якщо це не відповідає високим вимогам

“партії” (при цьому партія виступає як вище колективне ego, що перекриває власним авторитетом будь-що і будь-кого). Аналізуючи масові джерела, можна говорити про поширення в середовищі партійнорадянських функціонерів типової сектантської свідомості, що зв'язувала суспільство зверху донизу психологічними путями і унеможлиблювала розвиток суспільства.

Г. Баглюк був виключений з партії. 2 квітня 1934 р. особа нарада при колегії ОДПУ прийняла рішення про вислання його на два роки до Татарської республіки, а 1 березня 1938 р. він був розстріляний в Архангельській області.

Паралельно з локалізацією загрози розповзання “націоналістичної контрреволюції” через митців мінімізувався їхній вплив на широкі верстви населення через їхні твори. **В грудні 1934 р. згідно з рішенням Луганського міськпарткому “Про вилучення контрреволюційної літератури з бібліотек та книготорговельної мережі”** розпочалася кампанія стерилізації скарбниць знань. Під персональну відповідальність директорів навчальних закладів, завідуючих книгарнями, членів партії, секретарів організацій усюди, де були бібліотеки, розпочалася негайна очистка фондів від контрреволюційної, націоналістичної та троцькістської літератури. До кінця року було вилучено близько семи тисяч видань, зокрема й таких авторів, як М. Грушевський, М. Скрипник, О. Вишня, згадуваний вище Г. Баглюк та ін.

Під невиспним наглядом спецорганів перебували навчальні заклади, передовсім виші. В 1929 р. за антирадянську контрреволюційну діяльність був заарештований професор українознавства І. Ліщина-Мартиненко, а в 1933 р. органи НКВС розкрили тут вже цілу “контрреволюційну троцькістську організацію”, що складалася з професорів С. Грушевського, Р. Кутепова, І. Погодіна та кількох студентів, серед яких був талановитий поет Петро Височина. В 1934 р. з роботи звільнили професора історії української літератури Г. Костюка. Наступного року згідно з рішенням Донецького обкому партії звільнили ще кілька викладачів, звинувачуваних у націоналізмі та антирадянських настроях. В 1936 р. репресували завідувача кафедри О. Пулинця. І врешті в 1937-1938 рр. за міфічною справою “шпигунської організації” репресували студентів та викладачів (зокрема професора

історії Н. Мірза-Авакянц, викладача військової справи І. Рутковського, а також І. Барібіна, І. Рубашка, Я. Герца).

Загалом за підрахунками А. Климова жертвами політичних репресій впродовж 20-40-х рр. стали понад 250 викладачів і студентів луганських вишів. Переважна більшість були знищені фізично.

На початку жовтня 1933 р. С. Саркісов рапортував в ЦК ВКП(б) про викриття шкідницької організації в Лисичанському рудоуправлінні тресту “Кадієввугілля” (на той час вже були заарештовані 16 інженерно-технічних працівників) і просив від імені Донецького обкому, “зважаючи на особливе значення цієї справи для Донбасу, дозволити судити учасників шкідницької організації відкритим процесом, який відіграє велику роль в підвищенні класової пильності донецьких робітників і відданих їм іТР”.

Четверо фігурантів “Будьоннівської справи” (на чолі з головою тресту “Будьонніввугілля” С. Володарським) на відкритому судовому засіданні під обурені зойки шахтарів були засуджені до розстрілу. І. Шишков – начальник дільниці на шахті № 9 “Капітальна” – був засуджений до 25 років позбавлення волі.

1937 р. рік був ювілейним. 20-ту річницю своєї влади більшовицька диктатура відзначила рясними жертвоприношеннями на вівар пролетарської революції, а також пишними заходами, які позначили червоними маячками ювілейний рік. Удавано піднесене передчуття найбільшого в радянській країні свята щоденно сполучалося з наростаючим тотальним страхом. Химерне поєднання показної радості та утаємниченого жаху перетворило 1937 р. на особливий рік у радянській історії. Радянську пресу “кидало” від солодкоголосих нарисів і заміток про чергові досягнення до відповідних енергетичних “чорних дір”, в яких – матеріали з політичних процесів та витяги з розстрільних присудів.

Зі всією своєю нищівною силою Великий терор обрушився на провідну галузь економіки Донбасу – вугільну. Для цього на той час було багато підстав. Від 1936 р. вугільна промисловість перебувала в занепаді, не допомогли ані масові форми організації стахановської праці, ані підвищення на третину норм виробітку. З'явилося принципово нове явище на виробничому ландшафті Донбасу - “шахти виправно-трудова робіт”. Однак жодні інструменти позаекономічного визиску не

давали бажаних результатів. Бравурна друга п'ятирічка в Донбасі кульгала на обидві ноги. З усією невідворотністю поставало питання: хто винен?

Ті, хто впродовж років ігнорували настановлення, що запуск шахти має довго і осмислено готуватися; що шахта – то не лише виробки, а й складна система комунікацій та кріплень; що головне – техніка безпеки – піднімали вугільну промисловість авральним чином, ігноруючи всі закони здорового глузду заради швидкого результату. Тепер вони почали шукати винних. Вихід був знайдений у методі “переведення стрілок”. Винними призначили непоступливих інтелігентів та робітників. Інженерно-технічні працівники масово засуджувалися під надуманими звинуваченнями у шкідництві.

Підвищена аварійність на підприємствах, що кваліфікувалася не інакше як шкідництво, ставилася в безпосередню провину комсомольським секретарям, які, як видно, з агентурних та службових матеріалів НКВС, перебували під невсипним контролем. В той час нагляд і агентурна робота вважалися обов'язком комсоргів, за свою роботу по виявленню ворогів та шкідників вони в 1937-1938 рр. звітували щоквартально.

Слід нагадати, що встановлення неусипного контролю за суспільними настроями було пріоритетним напрямком роботи КП(б)У з самого початку її заснування. В циркулярі Донецького губкому Луганському окружному, датованому 21 жовтня 1923 р., ця мета була висловлена гранично відверто: “Добийтеся за будь-яку ціну, аби секретарі кусткомів, райкомів, секретарі осередків взяли на себе чи доручили іншому товаришу [збирати] повну інформацію про настрої робітників, про предмети незадоволення, про контрреволюційні групи серед робітників”. Поволі цей напрямок роботи став абсолютно звичним як для партійців, так, в особливості, і для комсомольців. З літа 1936 р. рух перетворився на масовий після настійливих пропозицій парторганізаціям проробити на чергових партзборах передовицю “Правди” “Уметь распознавать врага”.

Стараннями чекістів, партійних і комсомольських працівників людиність поволі вводилася в стан афекту. Тотальна підозрілість, шпигунота шкідництвоманія охопили широкі верстви населення. Доносительство поширювалося країною наче епідемія, тим більше, що вона вмiло моделювалася владними засобами масової

інформації. Не лише в документальних, а й художніх фільмах шкідник, диверсант, шпигун став центральною фігурою суспільного дискурсу. Вплив таких “творів” на масову свідомість був колосальним. На 1937 р. на цю хворобу не хворіли лише глухі та незрячі. Так, приміром, у луганській СШ № 13 понад половини з 20 педагогів фіксували буквально кожен крок своїх колег. Втім, помилиться той, хто вважатиме цю школу винятком. Практика набула універсального розповсюдження.

Прикладом може слугувати резолюція, ухвалена на мітингу гірників шахти ім. Сталіна тресту “Ворошиловградвугілля” 1 лютого 1936 р. по доповіді про “викриття” троцькіста – диверсанта Попова. Спочатку в резолюції йшлося про те, що шахта – одна з кращих механізованих шахт-новобудов Донбасу. Через речення йшлося про те, що завдяки троцькістам “шахта була запущена і перебувала в глибокому прориві”. Резолюція завершувалася заявою: “Ми, робітники та інженерно-технічні працівники шахти ім. Сталіна, заявляємо органам НКВС: кожен робітник буде чекістом; ми – ваш резерв, ми – ваші кадри. Ми твердо впевнені, що залізна рука НКВС під керівництвом Генерального комісара Державної Безпеки тов. Єжова розчавить усіх фашистських гадів, усіх ворогів народу і врешті очистить нашу батьківщину від усілякої контрреволюційної нечисті, що намагається нам завадити будувати щасливе радісне життя” .

За ким же стежили ці добровільні чекісти? Що фіксували?

Одним із провідних напрямків діяльності каральних служб стало переслідування робітників, які насмілювалися критикувати стахановський рух. А таких, слід зазначити, було вдосталь.

Стахановський рух став чи не найвідомішим радянським трендом. Його поширення на всі галузі виробництва з невідворотністю вело й до переслідування антистахановських настроїв. Врешті, за надуманими справами постраждали критики стахановських методів праці не лише на підприємствах важкої промисловості, а й промислових об'єктах групи “Б” і навіть у сільському господарстві. **На початку 1936-го старобільська газета “Колгоспна правда” у матеріалі “За саботаж стахановського руху – до суду” писала:** *“Директор Старобільського хлібозаводу Бондар навмисно не хотів створювати умов для впровадження стахановських методів роботи: не забезпечував завод водою, паливом тощо, чим фактично*

саботував стахановський рух, який розгортався на заводі. Бюро окрпрофради ухвалило рішення: порушити перед окрспоживспілкою питання про негайне звільнення Бондаря з роботи. Крім того, порушено питання перед окрпрокуратурою про притягнення Бондаря до суворої відповідальності”.

Невдовзі до широкоюсяжних репресій на виробництві додалися репресії за національною ознакою.

Активна самодіяльність працівників НКВС на місцях привела до створення віртуальної картини тотального контрреволюційно-диверсійного шпигунського заклоту етнічних громад. У загальних рисах вона підсумована в оглядовій довідці по справах 1936 р.: *“Практика показала, що всі ці форми ворожої роботи в дійсності не відокремлені одна від одної, а, навпаки, перетинаються найтіснішим чином. Більшість ліквідованих німецьких диверсійних резидентур та організацій займалися паралельно організацією терористичної роботи, всі проводили розвідувальну роботу, а в районах, де є скільки-небудь значні групи німецького населення, водночас готували повстанські кадри. Німецькі терористи, диверсанти, шпигуни й організатори масової фашистської роботи виступають майже всюди в одній особі”*.

В результаті так званої **грецької операції в Донбасі** з 3 628 заарештованих 3 470 були розстріляні, 158 – відправлені до таборів. За матеріалами аналогічної німецької спецоперації життя були позбавлені з 608 з 4 265 заарештованих німців, з 029 з 3 777 заарештованих поляків поплавилися життя у ході польської операції на Донбасі (723отримали тюремні строки). Решта представників національних меншин були взяті на особливий облік. Наприкінці квітня 1938 р. відділи реєстрації громадянського стану отримали таємний циркуляр, відповідно до якого **національність мала визначатися тільки за національністю батьків**. Приклади, що наводилися в циркулярі, стосувалися передовсім німців, поляків та греків. Наголошено, що *“... незалежно від місця народження, давності проживання в СРСР чи зміни підданства тощо, не можна записувати реєстрованого росіянином, білорусом і т.і.”*

Репресивна хвиля докотилася й до донських козаків. Вона “підчистила” колишніх учасників козачих військових формувань у Станично-Луганському та

Краснодонському районах, містах Луганську, Красному Лучі, Алчевську та Лисичанську. Їм приписали підготовку козачого заколоту з метою повалення радянської влади, зв'язок з Б. Савінковим та Поповим, створення озброєних повстанських загонів. Значну частину заарештованих козаків, на той час – колгоспників і шахтарів, розстріляли, а реабілітували лише в 1962 р. “за відсутністю доведення їх вини”.

Населення брало активну участь у репресивній вакханалії. На теренах Донбасу слова одного з цехових парторгів “Кожен комуніст повинен бути чекістом” впроваджувалися в буквальному сенсі: партійні збори поволі перетворювалися на істеричні судові засідання, на яких висувалися неймовірні звинувачення і тут же вимагалось привести у виконання вищу міру соціального покарання – розстріл.

Натхненником і організатором погрому в середовищі всіх соціальних і професійних груп Донбасу виступав перший секретар обкому С. Саркісов, надісланий в область в голодоморівське лихоліття. Розглядаючи область як трамплін для кар'єрного зростання, уродженець Нагірного Карабаху, що вперше в житті побачив шахтні терикони, заходився виконувати розпорядження кремлівських кураторів. Першим фронтом його партійної відповідальності стали хлібозаготівлі, перетворені ним на експропріації. В розпал Голодомору С. Саркісов інспірував справу “Донплодоовоча” на чолі з директором тресту Гінзбургом, а згодом не лишив без відповідної “справи” жодної шахти, жодного підприємства, завершивши свою кар'єру широкою репресіями за національною ознакою.

Виступаючи на січнево-лютневому пленумі ЦК КП(б)У, він шельмував німців: “Німці, які переплітаються з фашистами, розставили свою мережу по великих електростанціях Донбасу. 60 фашистських груп розкрито НКВС. Я думаю, що тут ми зобов'язані йти сміливіше у висилці багатьох німців з Донбасу. Вони нам не потрібні. Наші люди, господарники обійдуться без них. Скільки років, як вони засіли в Донбасі. Потрібно вислати німців”. І, слід зауважити, йшов “далі сміливіше” – до останнього подиху нищив все живе в Донбасі, намагаючись у такий спосіб бути корисним для Кремля, відводячи вістря радянської Феміди від себе. Впродовж трьох місяців, що передували його арешту, він не тільки десятки

разів виступав на усіляких форумах, закликаючи знищувати “заклятих врагов партії”, а й виступив ініціатором репресування своїх соратників – голови облвиконкому Іванова, секретаря обкому Вайнова, члена обкому та директора Макіївського металургійного заводу Гвахарії та інших партійців.

На короткому слідстві в липні-серпні 1937 р., що проводилося в Києві, Саркісов визнав себе винним за всіма епізодами звинувачення (зокрема в тому, що організовував шкідництво, і був троцькістом. В останньому слові на суді визнав, що заслуговує на вищу міру покарання. Вирок суду був виконаний 2 вересня 1937 р.

Одночасно з С. Саркісовим була заарештована і його дружина Євгенія Бар'ян-Ахназарова. Особливою нарадою вона була засуджена на 8 років, які відбувала в північних таборах. В часи десталінізації домоглася компенсації за майнові збитки, педантично перерахувавши оглядний список конфіскованого, включаючи позолочені срібні чарки, дві пари шкарпеток, носовички, ремінець для годинника тощо. Компенсація склала величезну на той час суму 23 699 руб. 57 коп. Переважна ж більшість родичів репресованих за безпосередньої участі С. Саркісова донбасівців не отримали нічого, оскільки вони просто загубилися в неозорих просторах радянської репресивної системи і не мали навіть довідки про час і місце смерті. Або, за доведеними епізодами, отримали компенсацію в розмірі заробітної плати за два робочі місяці у зв'язку з реабілітацією посмертно. Отакою була гірка іронія долі.

Найстрашніші конвеєрні розправи із мешканцями Донбасу, які мали нещастя потрапити в лабеті НКВС за кремлівськими рознарядками, пов'язані із діяльністю “трійок”. До складу першої “трійки” увійшли головою Д. Соколинський, членами – Е. Прамнек, Р. Руденко. Згодом Соколинського замінив В. Чистов, засудженого як ворога народу Е. Прамнека заступив надісланий Кремлем О. Щербаков, а по тому – П. Любавін. На місцях не лише з готовністю виконували рознарядки згори, а й зверталися із зустрічними пропозиціями збільшити ліміти, зокрема й за першою (розстрільною) категорією.

Не відставали від донецьких колег луганчани.

В червні 1938 р. Ворошиловградська область стала самостійною адміністративно-територіальною одиницею. Швидкісними темпами розбудовувався її апарат, і передовсім – каральний. Управління тільки-но створеної

Ворошиловградської області очолив надісланий з Москви капітан держбезпеки Г. Коркунов. Спущені керівництвом розрядки по першій і другій категоріях виконувалися із ударницьким заповзяттям. Після відрядження на Луганщину в липні 1938 р. нарком внутрішніх справ України О. Успенський доповідав М. Єжову про результати виконання його наказів і між іншим зазначив, що лише на заводі № 60 було “знешкоджено” 1 400 антирадянських елементів, серед яких не лише звичні троцькісти, меншовики, “колишні” й діти репресованих, а й екзотичні для Луганщини дашнаки. Залишається лише дивуватися, як після таких масштабних чисток верстатобудівний завод не зупинився.

“Ліміти” спускалися не лише окремим районам, а й окремим підприємствам, зокрема шахтам. За їхнім виконанням новопризначений керівник Луганського НКВС Коркунов слідкував особисто. Міськрайапарати зобов'язали щодня робити подання на 3040 арештів, за невиконання нещадно карали. За це поплатився зокрема звільнений з посади і згодом заарештований начальник Краснодонського райвідділення УНКВС Косьмін.

До складу луганської “трійки”, що приступила до виконання завдань центру 8 вересня 1938 р., увійшли начальник обласного управління НКВС О. Чистов (голова), перший секретар обкому П. Любавін та обласний прокурор П. Нощенко. Згодом Чистова замінив висуванець Єжова капітан держбезпеки Г. Коркунов, а Любавіна – М. Квасов. Вже на перших десяти своїх засіданнях трійка розглянула 1 226 справ, приговоривши усіх до смертної кари з конфіскацією майна. Серед звинувачень формулювання - “навмисно заплутував облік трудовнів колгоспників”, “готував диверсійні акти”, “був одним з керівників шпигунсько-диверсійної організації (румунської)”, “навмисно псував шкіряний матеріал” тощо. Серед страчених були дві жінки.

Впродовж Великого терору значних втрат зазнали луганські педагогічний і сільськогосподарський інститути, технікуми, школи, ФЗУ та загальноосвітні заклади. Один за одним були репресовані усі ректори (тоді їх називали директорами) Луганського педагогічного інституту. Костянтин Павлович Цикін, що керував інститутом у 1932-1933 рр., був розстріляний у 1942 р. Його наступник Ілля Георгійович Паскель (1933-1935 рр.) відбув п'ять років у таборах. Євген

Гарасимович Ажажа (1936-1938 рр.) був засуджений до розстрілу Військовим трибуналом Харківського військового округу 21 жовтня 1938 р. Масово виявляли “ворогів народу” в трудових колективах луганських крамниць, а крім того – серед сторожів, пічників, чистильників взуття та асенізаторів. Впродовж 1937-1938 рр. чисельність репресованих перевищувала кількість репресованих у 1935-1936 рр. вдсятеро. До речі, в 1937 р. був розстріляний і перший журналіст, який написав про рекорд Стаханова – Самійло Якович Каплан, за кілька місяців до того призначений редактором газети “Ворошиловградская правда”.

1937-1938 рр. каральні органи Луганщини поставили абсолютний рекорд: було репресовано тільки згідно із справами, що збереглися, 12 929 осіб. Для порівняння: впродовж 1941-1945 рр. було репресовано 8 720, а в 1929-1935 рр. – 6 218 луганчан.

Навесні 1938 р. репресії на Донбасі розгорнулися з новою силою, тепер вже під керівництвом і заохоченням М. Хрущова, який змінив у ЦК КП(б)У репресованого С. Косіора. Після його прибуття до України кадри змінювалися наче люстерка в калейдоскопі. Впродовж лютого – першої декади червня 1938 р. з 31 перших і других секретарів обкомів на ворогів народу перекваліфікували 18.

Терор пішов на спад лише в другій половині листопада 1938 р., коли були ліквідовані судові трійки та відбулося декларативне повернення до норм ведення слідства. Масові розстріли зненацька припинилися – як у таборах, так і по всій країні. Постанова Ради народних комісарів СРСР та ЦК ВКП(б) “Про арешти, прокурорський нагляд і ведення слідства” (17 листопада 1938 р.) цинічно констатувала всі недоліки в роботі слідчих органів, які впритул не помічала впродовж двох років конвеєрних розстрілів і катувань сотень тисяч радянських та іноземних громадян.

Загалом за відомостями обласної редколегії “Реабілітованих історією” за роки **Великого терору в Донецькій області було незаконно репресовано 25 381 особу: 60% з яких складали особи віком від 31 до 40 років, 42,2% були робітниками, 11,9 -- службовцями, 8,9% -- інженерно-технічними працівниками, 3% -- освітянами (зокрема тими, хто працював у системі профосвіти). 69,2% відсотків репресованих були розстріляні.** Тож, удар, завданий в ті роки по

людському потенціалу регіону, був непоправним і доволі скоро боляче позначився на стані виробничого сектору.

Впродовж Великого терору були фізично знищені практично всі керівники вугільних трестів, найбільших шахт, провідних дільниць, керівники підприємств коксохімічної промисловості, директори всіх, крім Сталінського, заводів чорної металургії, директор 30-тисячного колективу Маріупольського заводу ім. Ілліча, видатний інженер та господарник республіки М. Радін, директор Єнакіївського металургійного заводу Р. Пучков, макіївського металургійного заводу Г. Гвахарія, автор і впроваджувач диспетчерської служби шахт С. Володарський. Загалом за 1937-1938 рр. були репресовані 4 230 осіб, 2 745 з них були розстріляні. Серед них: 602 інженерно-технічних працівника, 3 286 робітників, 342 службовця донецьких шахт. З 28 заарештованих завідувачів шахт 20 були розстріляні, до розстрілу були засуджені 18 з 31 заарештованих головних інженерів шахт.

Наслідки не забарилися: інженерно-технічні працівники просто кидали місця своєї роботи при першій ліпшій нагоді. Приміром, з 266 інженерно-технічних працівників, які прибули на горлівські шахти в 1936 р., вибули 258. На шахті 17/17-біс тресту “Сталінвугілля” начальники дільниць змінювалися по 5-10 разів на рік. І, слід зазначити, ця шахта була не винятком, а правилом.

Великий терор знищив цілу плеяду нових письменників: не лише представників українського культурного руху, таких як, М. Чернявський, Г. Баглюк, І. Приблудний та О. Селівановський, а й першого і найбільш відомого з грецької письменницької порості Г. Костоправа. Тим самим на довгі роки був призупинений культурний поступ як етнічних українців, так і етнічних меншин.

Найвідоміший з когорти шахтарських поетів, що поєднував працю в забої та на літературній ниві, **Григорій Баглюк**, був розстріляний 1 березня 1938 р. Перебуваючи під щільним контролем органів державної безпеки як і всі співпрацівники журналу “Літературний Донбас”, вперше він був заарештований в листопаді 1933 р., засланий на два роки до Татарської АРСР в квітні 1934 р. У засланні, яке тривало до 5 листопада 1935 р., поет-шахтар перекваліфікувався на грабаря на будівництві фабрики кіноплівки. Вже за чотири дні після закінчення строку був заарештований повторно за “троцькістську антирадянську роботу” і

засуджений до п'яти років таборів – тепер вже в Ухтинському ВТТ. Наприкінці грудня 1937 р. на поета завели нову карну справу, а за п'ять днів за рішенням трійки по Архангельській області він був засуджений до розстрілу.

За що був розстріляний самородок донецької землі? Фактично – за “погану поведінку” і недотримання розпорядку ВТТ: “Будучи вороже настроєним щодо існуючого ладу, ще при слідуванні етапом, червень-серпень 1936 року, і перебуваючи в тісному зв'язку з групою ортодоксальних троцькістів, влаштовував ексцеси і конфлікти з табірною адміністрацією і конвоем, називав останніх “жандармами” і “попками”. В Архангельську, солідаризуючись з групою троцькістів, оголосив голодовку з 19 жовтня 1936 року по 19 березня 1937 року”. У ВТТ систематично займався контрреволюційною троцькістською агітацією. Винним себе не визнав.

Що ж, Баглюк відносився до тих, кого дійсно ніхто не міг поставити на коліна. Втім, його ненависть до існуючого режиму цілком зрозуміла, зважаючи на те, якою стороною той режим повернувся до нього.

В ході “грецької операції” на Донеччині арештували 3 658 осіб, з них розстріляли 3 470. Це в величезній своїй більшості були чоловіки в розквіті сил. Що значила їхня страта для грецької громади, яка в сукупності станом на 1926 р. налічувала понад 90 тис.? Зважаючи на необраховані втрати впродовж Голодомору, можна казати про нищівний удар по генофонду грецької громади, для якої втрата понад 3 тисяч чоловіків, важила дуже багато. Цілком не випадково вона впродовж ХХ ст. виявляла сталу тенденцію до зменшення в абсолютних показниках.

Із заарештованих на території Донецької області 4 265 німців розстріляли 3 608. Впродовж Великого терору тільки за тими справами, що збереглися, в Луганській області було розстріляно майже три з половиною тисячі німців. Для нечисленної громади це був фатальний демографічний і культурний удар, від якого вона вже ніколи не оправиться. Депортації за національною ознакою наприкінці 30-х та напередодні відступу радянських військ з Донбасу довершили справу – переважна частка німецьких колоній в регіоні припинила своє існування.

Абсолютну більшість – 81,3% - репресованих луганчан становили люди середньої вікової групи. Наслідки такої селекційної роботи чекістських органів на

забарилися. За підрахунками редколегії луганського корпусу “Реабілітованих історією” втрати виробничого сектору області через репресії склали близько 100 тис. людино-років. Багатьма сотнями років обчислюються втрати внаслідок утримання громадян у закладах попереднього ув'язнення, що тривали від кількох днів до кількох років .

Але ж була й інша сторона цієї “селекційної” роботи: з суспільства вилучалися молоді чоловіки й жінки фертильного віку, до того ж, передовсім, найбільш освічена і активна їхня частина. Перспективні втрати народу України внаслідок Великого терору з усією вірогідністю не будуть прораховані ніколи. А найстрашніше те, що вони нічим не можуть бути компенсовані. Бо суспільство втратило можливість мати у своєму генофонді не лише десятки тисяч пересічних етнічних греків, поляків, німців, татар і т.і., а й нащадків Г. Костоправа, Г. Баглюка та ін.

Епоха Великого терору справила непоправну шкоду особистій і масовій свідомості. Жажіття, пережиті тоді елітою суспільства та пересічними обивателями, не піддаються описанню...

Технології “відпрацювання” свідомості заарештованих були універсальними (вони наскрізно проглядаються в численних джерелах) і поставленими на конвеєр. Спрацьовували вони практично безвідмовно, тим більше, що живучи кілька років поспіль у режимі масового психозу, заарештовані доволі часто сприймали ситуацію як вихід із замкненого кола щоденно-щонічного очікування на арешт.

Що ж до подальших умов утримання: вони були такими (і в побутовому і в соціальному відношенні), аби абсолютно “расчеловечить” “політичних”, знищити в них навіть найменшу іскру непокори, перетворити на покірне знаряддя табірної адміністрації. Умови життя в радянському ГУГАГу добре описані. Найстрашніше ж те, що досвід перебування в них знищив особистість сотень тисяч людей, а вони, повернувшись звідтіля, заразили ним своїх близьких і нащадків. Наслідки цієї жахливої маніпуляції над масовою свідомістю даватимуться взнаки ще довго, спалахуючи приступами масової агресії чи, навпаки, апатії.

Найважливішим наслідком Великого терору слід вважати знецінення вартості людського життя, яке могло закінчитися будь-якої миті під самим сміховинним приводом.

Радянський терор став страшним випробуванням для родин репресованих. Про жахіття, що на соціальному рівні супроводжували родини репресованих в літературі мало йдеться. А між тим, не лише страх бути заарештованими, супроводжував їх все життя. Діти і в школі і на вулицях постійно чули щонайменше: “Не грайтеся з нею. Вона – дочка ворога народу!”. Вони на роки стали прокаженими й існували в режимі тотального суспільного бойкоту.

Попри нелюдські і, що найважливіше, безневинні страждання родини репресованих жили думками про втрачених рідних. Спочатку вони марно очікували, коли минуться десять років без права переписки. Потім надсилали запити і чекали роками на відповідь. Потім отримували довідки про посмертну реабілітацію із часто-густо невірними відомостями про дату смерті та відсутнім місцем поховання. “У 60-70 роки ... з великим сумом усвідомлювали, як поступово стала забуватися суспільна думка про жертви сталінізму.

На жаль, перспективні наслідки репресій не вимірювалися лише скаліченими долями їхніх безпосередніх жертв. Як видно з фундаментального видання “Реабілітовані історією”, травма, завдана сім'ям репресованих, переслідувала їхніх нащадків усі роки радянського панування. Вона позбавляла їх можливостей відповідної соціальної реалізації: нащадки давніх дворянських родів, маючи вищу освіту і володіючи іноземними мовами, вимушені були після звільнення з таборів працювати телятницями і мешкати в телятнику; діти “ворогів народу” не допускалися до вищих навчальних закладів; величезна кількість родин, в яких було по кілька репресованих, були приречені на вимирання через втрату годувальника і неможливість отримати роботу. Та була й ще інша сторона тієї реальності. Це – ментальний стан оточуючого соціуму, “заточеного” на переслідування і безжальне цькування цих вигаданих ворогів. Про те, як це відбувалося збереглося багато свідчень.

Дуже показовий опис того, як реагувала психіка пересічного обивателя на репресії, знаходимо в спогадах Олександри Юхимівни Іванової “За чесне ім'я батька”. *Намагаючись лишити згадку про дорогу людину, вона мимоволі пригадує все життя репресованої родини: згадує про те, як жили в коморі, будували хату, як батько в 1933 р. не виконав рознарядку по м'ясозаготівлі, і у родини забрали корову,*

як батька заарештували і позбавили на три роки волі, конфіскували майно, як батьків оголосили ворогами народу і вони “одразу ж стали найбільш бідними і найнещаднішими в усьому селі”, як учителька відбирала у неї, семирічної, “холодні сніданки”, скубла вухо і жалкувала, що не вислали з України, як жахливо хотілося їсти, як батько в 1935 р. повернувся, а 1937 р. за ним прийшли знов, засудили на десять років таборів, як розучилися посміхатися і отримали від односельчан прозвисько “Неради”, як виживали, працюючи прачкою та вибирачкою породи. Як нове життя розпочалося під час війни.

Як евакуювалася, остерігаючись, що угонять до Німеччини, і завербувалася на відновлення підмосковних шахт, як жили в кімнаті без вікон, їли чорні щі з кропиви, пшоняну кашу, хліб з погорілого проса та іржаву воблу. Як записалася у наваловідбійники, стала ударницею і через рік потрапила на зліт ударників до Тули. Зі штреку – до колонної зали. Це, певне, як із Попелюшки в принцеси. Ото був ефект! “У Палаці культури, де проходив зліт, все вражало уяву: просторий зал, величезні люстри, багато людей, музика, доповідь. І от міністр вугільної промисловості вручає похвальні грамоти. Називає ніби моє прізвище та ім'я, але чомусь в чоловічому роді... Сиджу, не знаю, що робити. Тут піднімається наш парторг і на весь зал пояснює, що це не Олександр, а дівчина Олександра! “Дивіться, - каже, - з ким куємо перемогу!”. Під оплески, ніяковіючи, піднялася я на сцену. Міністр потис мені руку, вручив грамоту, відріз на костюм та ще й красиву коробку цукерок на додачу”.

Згадувала, як після звільнення Донбасу повернулася до матері, як отримали звістку про смерть 49-річного батька від пелагри. Як працювала в райкомі комсомолу в Брянці, як після роботи пішки йшла додому до Кіровська, аби віддати матері пайку хліба (бо це був голодний 1947 р. – про це вона промовчала): о другій ночі добиралася до матері, а о восьмій вже мала бути на робочому місці.

Як закохалася в хлопця, що мав за плечима строк у ГУЛАГу. Як звільнили через це з роботи. Як народилися двійко дітей, як чоловік, який втратив здоров'я на Півночі, невдовзі помер.

Як попри все пережите вступила до партії, була активною партійкою. “Трудилася, не шкодуючи себе. І ніколи не пошкодувала з цього приводу, як би важко

не доводилося... Ніколи не пропускала нагоди виступити на зборах, покритикувати начальство, вказати на недоліки, порадити що робити для їх виправлення”. Як вірила все життя тому, в чому “її переконували”.

І все це після того, що вона описала вище! Після тієї “шани”, якої зазнали її батько і матір. Після того, як все життя її нещадно експлуатували.

Воістину, найвищим досягненням радянської пропаганди було відділення особистої свідомості від масової, особистого досвіду від нав'язуваного засобами масової інформації дискурсу, внаслідок якого пересічний радянський обиватель мешкав у такій системі координат, де своя доля – одне, а офіційна версія того життя – то інша історія.

На цьому ефекті викривлення реальності радянська влада протрималася понад сімдесят років.

Репресії стали не лише невід'ємною складовою індустріалізації, а й інструментом мобілізації населення, досягнення найвищих рівнів його позаекономічного визиску, дезорієнтації масової свідомості й переорієнтації соціальної напруги в потрібне керівній партії річище. Фактично масовий терор як у місті, так і в селі став вирішальним фактором завершення більшовицького перевороту, що призвів до якісно нової соціально-економічної конфігурації суспільного організму Країни рад. Репресії сполучалися із так званою кампанією зміцнення трудової дисципліни. Робітники і службовці втратили можливість самовільно змінювати місце роботи, за найменше запізнення на роботу, необережне поводження з інструментом (не те що невихід на роботу) передбачалися суворі покарання. Грань поміж виробничим, суспільним і особистим життям на Донбасі, як нідеінде, була майже нівельована. Людина перетворилася на гвинтик виробничої машини, а її життя – на людино-години виробничого циклу. На кінець чекістської спецоперації в Донбасі була встановлена залізна дисципліна. Фактично промислове серце Луганщини та Донеччини перетворилося на один великий трудовий табір, де людина сама собі не належала.

Рівень тогочасного визиску та рівень стресу, в якому звично відбувалося життя пересічного донбаського мешканця, важко уявити, спираючись на сьогоденний досвід. Ті, хто нині не менш звично тиражує шпампи про те, що всі

мешканці Донбасу є нащадками каторжників, навіть не уявляють, про що вони пишуть. Фігурально висловлюючись, каторжанами в той час були всі – від першого секретаря обкому до нікому не відомого сторожа.

ЛІТЕРАТУРА

1. Білокінь С. Масовий терор як засіб державного управління в СРСР (1917–1941 рр.): Джерелознавче дослідження. – К., 1999.
2. Бойко О.Д. Історія України – К.: Видавничий центр “Академія”, 2002. – 662 с.
3. Борщевський С. Рік російської міфології / Сергій Борщевський. – Київ: Дуліби, 2016. – 288 с. – (Серія “Великі містифікації”).
4. Дорошко М. С. Сталінська «селекція» партійно-державної номенклатури УРСР у 1930-ті роки: причини та наслідки // Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика: Зб. ст. – К.: Ін-т історії України НАН України, 2005. — Вип. 8. – С.147–155.
5. Кормич Л. І. Багацький В.В. Історія України віднайдавніших часів і до ХХІ століття – Харків, 2001.
6. Марочко В., Хілліг Г. Репресовані педагоги України: жертви політичного терору (1929–1941). – К., 2003.
7. Матеріали сайту Українського інституту національної пам’яті. – Київ, 2018.
Режим доступу: www.memory.gov.ua.
8. Мейс Дж. Україна як постгеноцидна держава, або Як успадковані від СРСР структури блокують будь-які реальні реформи // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки: Міжвідомчий зб. наук. праць. Вип. 7: Спеціальний – К., 2003. – С. 213.
9. Нікольський В. М. Репресивна діяльність органів державної безпеки СРСР в Україні (кінець 1920-х – 1950-ті рр.). Історико-статистичне дослідження. – Донецьк, 2003.
10. Шаповал Ю. І. Україна 20–50-х років: сторінки ненаписаної історії. — К., 1993. – 351 с.

Корисні інтернет ресурси:

1. www.reabit.org.ua – Головна редакційна колегія науково-документальної серії книг «Реабілітовані історією».
2. <http://memorial.kiev.ua> – Українське добровільне культурно-просвітницьке правозахисне благодійне товариство «Меморіал» імені Василя Стуса.
3. <http://ua.bykivnya.org> – Національний історико-меморіальний заповідник «Биківнянські могили».
4. <http://www.s-bilokin.name/> – персональний сайт Сергія Білоконя.
5. <https://www.memo.ru/ru-ru/> – сайт Міжнародного історико-просвітницького, правозахисного та добродійного товариства «Меморіал».

ДОДАТКИ

Додаток 1

УКАЗ ПРЕЗИДЕНТА УКРАЇНИ №75/2017

Про заходи у зв'язку з 80-ми роковинами Великого терору – масових політичних репресій 1937 - 1938 років

З метою гідного вшанування пам'яті жертв Великого терору – масових політичних репресій 1937 - 1938 років, донесення до українського суспільства та світової спільноти об'єктивної інформації про злочини, вчинені у ХХ столітті комуністичним тоталітарним режимом на території України, а також сприяння утвердженню в суспільстві ідеалів гуманізму постановляю:

1. Кабінету Міністрів України:

1) утворити у місячний строк Організаційний комітет із підготовки і проведення заходів у зв'язку з 80-ми роковинами Великого терору - масових політичних репресій 1937 – 1938 років (далі – Організаційний комітет), включивши до його складу вчених, представників громадських об'єднань, центральних і місцевих органів виконавчої влади, територіальних громад;

2) розробити на основі пропозицій Організаційного комітету, затвердити у тримісячний строк та забезпечити виконання плану заходів на 2017 - 2018 роки у зв'язку з 80-ми роковинами Великого терору – масових політичних репресій 1937 - 1938 років, передбачивши, зокрема:

проведення за участю представників органів державної влади, органів місцевого самоврядування, громадськості, духовенства, засобів масової інформації, іноземних гостей меморіальних заходів у місті Києві та інших населених пунктах;

ужиття заходів із широкого інформування громадськості про передумови, перебіг і наслідки Великого терору – масових політичних репресій 1937- 1938 років, зокрема, шляхом проведення тематичних освітніх заходів, виготовлення українською та іншими мовами і розповсюдження, у тому числі за межами України, відповідної друкованої, теле- і радіопродукції, публікації документів та матеріалів, книжкових видань;

проведення із залученням Національної академії наук України подальших досліджень теми політичних репресій, що здійснювалися протягом 1917 – 1991 років комуністичним тоталітарним режимом на території України, організацію з цією метою тематичних наукових, науково- практичних конференцій, круглих столів;

продовження роботи з пошуку та впорядкування місць поховань жертв політичних репресій, інших злочинів, вчинених комуністичним тоталітарним режимом проти Українського народу, встановлення пам'ятників і пам'ятних знаків, а також підтримки їх у належному стані;

створення та оновлення тематичних музейних експозицій і виставок;
здійснення заходів із дальшого розвитку Національного історико-меморіального заповідника «Биківнянські могили»;

ужиття заходів щодо широкого інформаційного висвітлення заходів у зв'язку з 80-ми роковинами Великого терору - масових політичних репресій 1937 - 1938 років, показу тематичних фільмів, організацію теле- і радіопередач.

2. Міністерству закордонних справ України:

1) ужити разом із Міністерством культури України та Українським інститутом національної пам'яті в установленому порядку заходів щодо організації тематичних виставок у приміщеннях парламентів та урядових установ іноземних держав, міжнародних організацій, проведення роботи з поширення у світі інформації про політичні репресії в Україні, інші злочини, вчинені комуністичним тоталітарним режимом проти Українського народу;

2) забезпечити проведення закордонними дипломатичними установами України заходів у зв'язку з 80-ми роковинами Великого терору - масових політичних репресій 1937- 1938 років, а також залучення до участі в офіційних заходах, які проводитимуться в Україні, представників акредитованого в Україні дипломатичного корпусу іноземних держав;

3) сприяти представникам української громадськості за кордоном та організаціям закордонних українців у проведенні заходів у зв'язку із 80-ми роковинами Великого терору - масових політичних репресій 1937 – 1938 років.

3. Обласним, Київській міській державним адміністраціям:

1) розробити, затвердити та забезпечити виконання регіональних планів заходів у зв'язку із 80-ми роковинами Великого терору – масових політичних репресій 1937– 1938 років;

2) ужити заходів щодо належного впорядкування місць поховань, пам'ятників, пам'ятних знаків жертвам Великого терору – масових політичних репресій 1937 – 1938 років, інших злочинів, вчинених комуністичним тоталітарним режимом проти Українського народу;

3) сприяти громадським об'єднанням, благодійним фондам, громадянам у проведенні пошукових робіт, встановленні місць поховань жертв масових політичних репресій 1937 – 1938 років, інших злочинів, вчинених комуністичним тоталітарним режимом на території України, ушануванні їх пам'яті, проведенні відповідної науково-дослідної та інформаційної діяльності.

4. Цей Указ набирає чинності з дня його опублікування.

Президент України
23 березня 2017 року

П. ПОРОШЕНКО

Додаток 2

Вражаючі факти про “Великий терор” в Україні.

1. Биківнянське поховання жертв сталінських репресій є одним із найбільших на території України. Вже встановлено імена понад 19 тисяч розстріляних громадян.

2. Інші місця масових поховань жертв “Великого терору” політичних репресій 1937–1938 рр. – Рутченкове поле (Донецьк), район Парку культури та відпочинку (Вінниця), П’ятихатки (Харків), Католицьке кладовище (Умань), Єврейський цвинтар (Черкаси), село Халявин (Чернігівщина), Другий християнський цвинтар (Одеса), 9-й км Запорізького шосе (Дніпро). У Західній Україні після 1939 р. також з’явилися місця масових поховань, зокрема урочище Дем’янів лаз (Івано-Франківськ), урочище Саліна (Львівська область), Тюрма на Лонцького (Львів).

3. Найкривавіша ніч у Києві – 19 травня 1938 року, коли у в’язницях НКВД було розстріляно 563 людини. Розстріли, як правило, проводилися на подвір’ях в’язниць, у підвалах НКВД або безпосередньо перед похованням. Спочатку для масових поховань відводилися спецділянки цвинтарів. У пік репресій з метою приховати масштаби злочину енкаведисти змінили цю практику. У фруктових садах, парках, приміських лісах викопувалися траншеї для поховань, часто трупи засипалися негашеним вапном.

4. 27 жовтня – 4 листопада 1937 року в урочищі Сандармох поблизу міста Медвеж’єгорськ у Карелії з нагоди наближення 20-річчя Жовтневої революції було розстріляно 1111 осіб, з них 287 українців та осіб, долі яких пов’язані з Україною.

5. НКВД УРСР розташовувався у Києві у 1934–1938 рр. у будівлях колишнього Київського інституту шляхетних дівчат (згодом – Жовтневий палац), у 1938–1941 рр. по вул. Короленка (нині – Володимирська), 33. Київський міський відділ та управління НКВД по Київській області розміщувались по вул. Рози Люксембург (нині – Липська), 16.

6. У 1955 р. КГБ при РМ СРСР направив в обласні управління держбезпеки директиву №108 сс, в якій дав вказівку повідомляти родичам розстріляних, що їх рідні “померли в місцях позбавлення волі, а в необхідних випадках, при рішенні майнових або інших правових питань, реєструвати в загсах смерть розстріляних із видачею заявникам свідоцтв, в яких дати смерті вказувати у межах 10 років з дня арешту, а причини смерті – вигадані”.

7. В рамках “Великого терору” НКВД організувало та провело серію масових національних операцій. Це т.зв. “німецька операція” (25 липня 1937 року), “польська” (11 серпня 1937 року), “румунська”, “латиська”, “грецька”, “іранська”, “харбінська”, “афганська”, “проти болгар і македонців”.

8. Спогади катів-енкаведистів та результати ексгумації тіл свідчать про характерний “почерк” вбивць. Як правило, це були постріли у потилицю або в перший шийний хребець із револьверів системи “Наган”. Наган вважався точним,

безвідмовним та достатньо потужним для завдання смертельного поранення, несильна віддача берегла сили катів при масових розстрілах.

9. Влітку 1937 року введено ряд нормативних документів, які посилили відповідальність членів родин репресованих. Дружини та чоловіки “ворогів народу” підлягали обов’язковому арешту, діти до 15 років передавались у спеціальні дитячі будинки. Члени сімей “ворогів народів”, засуджених до розстрілу, підлягали примусовому переселенню у внутрішні області СРСР. Показовою є доля колишнього Генерального секретаря харчових справ УНР Миколи Стасюка, який в 1931-му був засуджений на 10 років, а потім дізнався що в 1937 році його дружина Марія була страчена “як дружина петлюрівського міністра”.

10. Термін “Ворог народу” (латинське *hostis publicus*) має давньоримське походження. Він застосовувався до ворогів республіки, які прирівнювались до солдатів ворогуючої сторони та підлягали фізичному винищенню. Вдруге цей термін став загальноживаним в часи Великого терору якобінців у Франції в 1793–1794 рр. У СРСР цей термін був не лише розповсюдженим кліше політичної риторики, але і вписаним у Конституцію 1936-го, згідно 131 статті якої “ворогами народу” оголошувались особи, які вчиняли замах на громадську, соціалістичну власність.